

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА СУВ РЕСУРСЛАРИДАН САМАРАЛИ ҲОЙДАЛАНИШНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6565449>

Каршиев Шоймардон Эламонович

Тошкент давлат аграр университети, ўқитувчи.

Аннотация: Мақолада қишлоқ хўжалигида мавжуд сув ресурсларидан фойдаланишнинг ҳозирги ҳолати ўрганилган ва таҳлил қилинган. Сув ресурсларидан самарали фойдаланишда амалга оширилиши лозим бўлган устувор йўналишларга эътибор қаратилган.

Калит сўзлар: Сув ресурслари, сув истеъмолчилари уюшмаси, сувдан фойдаланиш коэффициенти, сув меъёри, ҳавза усул, сув ислоҳати, ирригация тизимлари, ерларнинг мелиоратив ҳолати, субирригация, сув тежовчи технологиялар.

Кириш. Қишлоқ хўжалигида сув ресурсларидан самарали фойдаланиш бугунги куннинг долзарб муаммоси бўлиб, сув ресурслар шаклланиш манбаларини ўрганиш, саноат тармоқларида фойдаланишнинг ҳозирги ҳолатини таҳлил қилиш, сув тежамкор технологияларни жорий қилишни давлат томонидан қўллаб қувватланиши, сув ресурсларини иқтисод қилишда эътибор қаратиладиган устувор йўналишларни белгилаб олиш мақсадга мувофиқдир.

Асосий қисм. Сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, сув ресурсларини бошқариш тизимини такомиллаштириш, сув хўжалиги объектларини модернизация қилиш ва ривожлантириш бўйича изчил ислохотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикасининг “Сув ва сувдан фойдаланиш тўғрисида”ги 1993 йил 6 май 837-ХП-сон қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 17 июнь 2019 йилда “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чоратadbирлари тўғрисида” ПФ-5742-сонли Фармони, “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган” концепцияси 2020 йил 10 июлдаги ПФ-6024-сонли Фармонига асосан қабул қилиниб, глобал иқлим ўзгариши, аҳоли сонининг ва иқтисодиёт тармоқларининг ўсиши, уларнинг сувга бўлган талаби йил сайин ошиб бориши туфайли сув ресурсларининг тақчиллиги йилдан-йилга кучайиб бораётган шароитда муаммоларни ечишнинг устувор йўналишлари белгилаб берилди. Ўзбекистон Республикаси Орол денгизи ҳавзасида жойлашган бўлиб, унинг асосий сув манбаи Амударё ва Сирдарё дарёлари, шунингдек, ички дарё ва сойлар ҳамда ер ости сувларидир. Орол денгизи ҳавзасидаги барча

манбаларнинг ўртача кўп йиллик сув оқими 116 млрд куб метрни ташкил этади, шундан 67,4 фоизи Амударё ҳавзасида ва 32,6 фоизи Сирдарё ҳавзасида шаклланади. Жумладан, ер ости сувларининг умумий захираси 31,2 млрд куб метрни ташкил этиб, унинг 47,2 фоизи Амударё ҳавзасига, 52,8 фоизи эса Сирдарё ҳавзасига тўғри келади. «Амударё» ва «Сирдарё» ҳавзалари сув ресурсларидан комплекс фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш схемаларига мувофиқ Ўзбекистон Республикаси учун ўртача кўп йиллик сув олиш лимити 64 млрд куб метрни ташкил этади. Шу билан биргаликда, 1980 йилларда республиканинг йиллик сув истеъмоли кўп йиллик лимит доирасида бўлиб, сўнгги йилларда глобал иқлим ўзгариши, шунингдек, трансчегаравий сувдан фойдаланиш муаммолари туфайли фойдаланилган ўртача йиллик сув миқдори ўртача 50 млрд куб метрни, жумладан, 97,2 фоизи дарё ва сойлардан, 1,9 фоизи коллектор тармоқларидан, 0,9 фоизи эса ер остидан фойдаланиб, ажратилган сув олиш лимитига нисбатан 20 фоизга қисқарган. Республикада суғориладиган ер майдони 4,3 млн гектарни ташкил этиб, жами сув ресурсларининг ўртача 90 фоизи қишлоқ хўжалигида, 4,2 фоизи коммунал-маиший хўжалик соҳасида, 1,3 фоизи саноатда, 1,2 фоизи балиқчиликда, 2,3 фоизи иссиқлик энергетикасида, 1 фоизи эса иқтисодиётнинг бошқа тармоқларида фойдаланилган. Иқтисодиёт тармоқлари, жумладан, қишлоқ хўжалигини сув билан ишончли таъминлаш, шунингдек, ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш мақсадида республикада ўзига хос сув хўжалиги тизими барпо қилинган. Ўзбекистон ҳудудидан оқиб ўтадиган Амударё, Сирдарё ва Зарафшон дарёларининг сувларидан халқаро шартномаларга асосан фойдаланилади. Бироқ Марказий Осиё давлатлари мустақилликка эришган даврдан бошлаб сув ресурсларининг товар сифатидаги мавқе йилдан-йилга ортиб бормоқда. Бу жараён республикамизнинг қишлоқ хўжалигидаги суғориладиган ерларга сув етказиб беришда сув танқислигини юзага келтирмоқда. Суғориладиган ерларга сарфланаётган сув миқдорининг вилоят ва ҳудудлар бўйича ҳар хил бўлиши қатор омилларга боғлиқ. Яъни. суғориш тизимлари ва суғориш сувларининг сифати ортиқча ёки кам сув сарфлашга олиб келади. Ҳар гектар суғориладиган ерларга нисбатан камроқ сув сарфланаётган Андижон, Наманган ва Фарғона вилоятларнинг аксарият ҳудудларида суғориш сувларининг сифати яхши ёки улар таркибида ҳосилдорликка салбий таъсир ўтказувчи турли хилдаги минераллар кам.

1-жадвал

Орол денгизи ҳавзасидаги давлатлар ҳудудида шаклланадиган ва истеъмол қилинадиган сув ресурслари

Давлатлар	Амударё ҳавзаси		Сирдарё ҳавзаси		Орол денгизи ҳавзаси бўйича жами	
	Шаклланади-ган	Истеъмол қилинадиган	Шаклланади-ган	Истеъмол қилинадиган	Шаклланади-ган	Истеъмол қилинадиган
Ўзбекистон	5.14	38.91	6.39	17.28	11.53	56.19
Қирғизистон	4.04	0.38	26.79	4.03	30.83	4.41
Тожикистон	44.18	9.88	0.38	2.46	44.56	12.34
Қозоғистон	-	-	2.50	12.29	2.50	12.29
Туркманистон	2.79	21.73	-	-	2.79	21.73
Афғонистон	22.19	7.44	-	-	22.19	7.44
Жами	78.34	78.34	36.06	36.06	114.40	114.40

Марказий Осиё мамлакатларини сув билан таъминлаб турадиган асосий сув захиралари Чотқол, Помир–Олой ва Тяньшан тизма тоғларида жойлашган, улар доимий музликлар шаклидадир. Марказий Осиё давлатлари сув захираларининг 70-80% и Тожикистон, Қирғизистон ва Қозоғистон давлатларининг тоғли ўлкалари ҳудудларида жойлашгандир (1-жадвал). Ҳозирги кунда Марказий Осиё давлатларининг Орол денгизи ҳавзасига қарашли қисмида 8 млн. гектар атрофида ер суғорилади. Ҳудди шу ҳудудда бир йилда ичимликка ва суғориш учун яроқли 126 млрд. м³ сув пайдо бўлади. Бу ҳудудда пайдо бўладиган сувнинг ҳажми ҳар бир гектар суғориладиган ер ҳисобига 15750 м³ дан тўғри келади. Агарда бир гектар ерга пахта экиб, ундан ўртача 25-30 центнер ҳосил олинадиган бўлса, бир гектар ерни суғориш учун манбадан олинадиган сувнинг ҳажми камида 10 минг м³ни ташкил қилади. Бундан келиб чиқиб хулоса қилинадиган бўлса бу ҳудудларда жуда кўп сув сарф қилиш эвазига деҳқончилик қилинади, Ўзбекистон Республикасида бир йилда ўртача 51-53 млрд. м³ сув истеъмол қилинади, шундан 90 фоизи суғорма деҳқончилик учун сарфланади. Ҳар бир гектар суғориладиган ерга ўртача 10 минг м³ сув сарфланади.

Сув ресурслари билан таъминланганлик деганда, ҳақиқатда сарфланган сув миқдорининг лимит асосида берилиши керак бўлган сув миқдorigа нисбатига айтилади. Худуд ишлаб чиқарувчи кучларининг ривожланиши, меҳнат ресурсларининг мавжудлиги ва жойлашиши сув таъминоти билан боғлиқ бўлади. Сув билан таъминлаш сувнинг сифатига сув хўжалиги комплексининг бошқа турларига бўлганидан кўра юқорироқ талаблар қўяди. Сув таъминотининг қуйидаги турлари фарқ қилинади: коммунал, саноат, қишлоқ хўжалиги, темир йўл ва ҳоказо сув таъминоти. Ҳар қайси сув таъминоти тури ўз хусусиятларига эгадир (2-жадвал).

2-жадвал

Республика халқ хўжалиги тармоқлари бўйича сувдан фойдаланиш

Халқ хўжалиги тармоқлари	Сув ресурсларининг тақсимланиши	
	Млрд м ³	Фоизда, %
Маиший хизмат	2,14	4,2
Энергетика	1,17	2,3
Бошқа соҳаларда	0,51	1
Саноат	0,67	1,3
Балиқчилик	0,61	1,2
Қишлоқ хўжалиги	45,9	90

Бунда Фарғона водийси вилоятлари ҳиссасига мамлакатда истеъмол қилинадиган суғориш сувининг 18%, Тошкент вилояти ҳиссасига 6,2%, Жиззах ва Сирдарё вилоятлари ҳиссасига 10,5%, Зарафшон водийси вилоятлари ҳиссасига 17,0%, қуйи Амударё вилоятлари ҳиссасига 25,5%, Қашқадарё, Сурхондарёга 19,5% тўғри келади. Келажакда қишлоқ хўжалиги учун сув олиш тахминан 1,2 барабар кўпаяди.

Ўзбекистон Республикаси сув ресурсларидан самарали фойдаланишдан асосий мақсади – аҳоли, иқтисодиёт тармоқлари ва атроф муҳитнинг сувга муттасил ошиб бораётган эҳтиёжини қондириш учун зарур шарт-шароитларни яратиш, сув хўжалиги объектларининг ишончли ва хавфсиз ишлашини ҳамда сув ресурсларини самарали бошқариш ва ундан оқилона фойдаланишни таъминлаш, суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш, сув ресурслари тақчиллиги кучайиб бораётган, шунингдек, глобал иқлим ўзгаришлари шароитида сув хавфсизлигига эришишдан иборатдир.

Хулоса. Сув ресурслардан самарали фойдаланишда ва келажакда қишлоқ хўжалигини тизимли сув билан таъминлашда қуйидаги асосий устувор йўналишларга эътибор қаратиш лозим:

- сув ресурсларини прогнозлаштириш, уларнинг ҳисобини юритиш ва маълумотлар базасини шакллантириш тизимини такомиллаштириш ҳамда шаффофлигини таъминлаш;
- сув хўжалиги объектларини модернизация қилиш, ишончли

ишлаши ва хавфсизлигини таъминлаш, йирик сув хўжалиги объектларини рақамли технологиялар асосида бошқарилишини ташкил этиш, ресурс тежайдиган замонавий технологияларни кенг жорий қилиш, соҳага хорижий инвестицияларни жалб қилишни кенгайтириш ҳамда ажратиладиган маблағлардан мақсадли ва самарали фойдаланишни таъминлаш;

- қишлоқ хўжалиги экинларини етиштиришда сув тежовчи

суғориштехнологияларини жорий қилишни янада кенгайтириш ва давлат томонидан рағбатлантириб бориш, ушбу соҳага хорижий инвестициялар ва грантларни жалб қилиш;

- суғориладиган ерларнинг мелиоратив ҳолатини яхшилаш ва

барқарорлигини таъминлаш, ерларнинг унумдорлигини оширишга кўмаклашиш, тупроқнинг шўрланиш даражасини пасайтириш ва олдини олиш бўйича самарали технологияларни қўллаш;

- сув хўжалигида бозор иқтисодиёти тамойилларини, жумладан,

сувни етказиш харажатларининг бир қисmini босқичма-босқич сув истеъмолчилари томонидан қоплаш тизимини жорий қилиш, тушган маблағларни сув хўжалиги объектларини ўз вақтида сифатли таъмирлаш-тиклаш, рақамли технологияларни жорий қилиш ҳамда самарали бошқаришга йўналтириш;

- сув хўжалигида давлат-хусусий шериклик ва аутсорсингни жорий

этиш, алоҳида сув хўжалиги объектларини фермер, кластер ва бошқа ташкилотларга фойдаланиш учун бериш ҳамда тежалган маблағларни сув хўжалиги объектларини модернизация қилиш ва ходимлар меҳнатига ҳақ тўлаш ва рағбатлантиришга йўналтириш;

- трансчегаравий сув ресурсларидан фойдаланиш масалалари

бўйича давлатлараро муносабатларни ривожлантириш, Марказий Осиё мамлакатлари манфаатлари ўртасидаги мувозанатни таъминлайдиган сув ресурсларини биргаликда бошқаришнинг ўзаро мақбул механизмларини ва сувдан самарали фойдаланиш дастурларини ишлаб чиқиш ҳамда илгари суриш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. “Ўзбекистон Республикаси сув хўжалигини ривожлантиришнинг 2020-2030 йилларга мўлжалланган концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 10 июль 2020 йил ПФ-6024-сон Президент фармони
2. “Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида” 17 июнь 2019 йилда ПФ-5742-сон Президент фармони
3. “Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти” дарслик О.Муртазаев,Ф.Ахроров – Тошкент “ИЛМ-ЗИЁ”-2017 йил 69 б.
4. Stat.uz - Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитасининг
5. расмий сайти.